

INFORMACIJSKA TEHNOLOGIJA, ARHIVISTIKA I HISTORIOGRAFIJA

Miroslav Kržak

1. UVOD

Ne samo da smo svjedoci naglog razvoja informacijske tehnologije već smo i sami zahvaćeni tim razvojem, bilo da ga prihvaćamo ili da od njega zaziremo. Taj je razvoj tako brz da nam onemogućuje da ga promatramo s nužnim povijesnim odmakom, koji je bio nuždan s jedne strane zbog zatvorenosti za istraživanja registraturnog i novijeg arhivskog gradiva, a s druge strane da bi se u istraživanju isključile strasti i subjektivan pristup. A zatvorenost gradiva za istraživanja rezultat je interesa država da poštede svoju administraciju i pojedince iz te administracije naknadne odgovornosti za ono što je u tom razdoblju počinjeno, a mnogima se možda ne bi svidjelo, te da se izbjegnu komplikacije u odnosima s drugim državama. U najnovije vrijeme formalno na zatvorenost utječu i razlozi čuvanja privatnosti.

Informacijska tehnologija u užem smislu obuhvaća računalnu i telekomunikacijsku tehnologiju udružene tako da stvaraju lokalne i svjetske informacijske mreže dostupne širokom krugu pravnih i fizičkih osoba koje uz relativno niske troškove mogu preko mreža prenositi klasične i hiper dokumente: pisma, spise, članke, oglase, reklame, statičke i pokretne slike, govor, glazbu, odvojeno ili udružene u multimediju u komunikaciji s drugim osobama ili sa samim dokumentima. I dok su klasične telefonske i telefaksne međunarodne, a posebno interkontinentalne veze i dalje relativno skupe, komuniciranje preko Interneta, najveće svjetske računalne mreže, plaća se po tarifi lokalnog telefonskog razgovora bez obzira na to radi li se zaista o lokalnoj vezi ili o vezi na distanci između Hrvatske i Australije. Takve mogućnosti teško mogu ostati neiskorištene i očigledno je da postoje nacionalni i međunarodni interesi da one i budu iskorištene.¹ A kad se već sve više i više koriste, one moraju izazvati velike promjene u odnosima u društvu, u pomicanju društvenih i pojedinačnih interesa u pristupu, prikupljanju, održavanju pojedinačnog i ukupnog znanja i razvoja potaknutog tim znanjem. Želja je autora ovog članka da kritički analizira te promjene i pokuša predvidjeti bar neke od njih u bližoj budućnosti kako u samoj informacijskoj tehnologiji tako i u arhivistici koja vjerojatno prolazi kroz razdoblje najvećih izazova ne samo svojoj

¹ National Science Foundation. High Performance International Internet Services, objavljeno na adresi: http://www.nsf.gov/cgi-bin/getpub?nsf971_06

metodologiji rada već i ciljevima kao društvene djelatnosti te historiografiji koja u znatnoj mjeri ovisi o ispunjavanju društvene zadaće arhivistike, iako je ta ovisnost relativna zbog postojanja mnogih drugih izvora kao što su tisak, knjige, živi svjedoci i sl.

2. KRATKA POVIJEST INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

Ljudsko se znanje razvija ili svakodnevnom praksom ili sustavnim istraživanjima. Sustavna se istraživanja provode na tri načina koji se međusobno prožimaju: na sveučilištima i u istraživačkim institutima koji rezultate objavljuju tako da drugi istraživači i javnost općenito mogu davati kritičke primjedbe; kao međusobna konkurentska borba za povećanje znanja koje će biti iskorišteno za dobivanje prednosti u toj borbi; te kao interes država za povećavanje vojne moći što je zatvoreno za javnost, ali se također u jasno omeđenim okvirima kritički preispituje i eksperimentalno potvrđuje.

Informacijska tehnologija razvila se s jedne strane od telekomunikacijske tehnologije čiji počeci sežu u 19. stoljeće kad su izumljeni telegraf i telefon, da bi kasnije na prijelazu stoljeća bili izumljeni gramofon, radio i u prvoj polovici 20. stoljeća televizija, da bi nakon Drugoga svjetskog rata slijedili teleprinter, telefaks, magnetofon i magnetoskop (video recorder). Usporedo s njima razvijale su se telekomunikacijske centrale, najprije kao ručne telegrafске i telefonske centrale, zatim automatske relejske i konačno automatske elektroničke centrale upravljane računalima.

Pri tome su fizičke linije bile najprije jednostruko korištene (jedna veza u isto vrijeme preko jednog para žica), zatim višestruko korištene modulacijom signala, da bi konačno svi ulazni signali, telegrafski, telefonski, radijski, televizijski itd. postali digitalno modulirani i prenošeni preko fizičkih linija ili radiovalovima, iz tehničkih i vojnih sigurnosnih razloga spakirani u dijelove i poslani u mrežu "kao rakova djeca", svaki svojim, unaprijed nepoznatim putem, koje posebna računala skupljaju na prijamnom kraju, slažu u prvobitni slijed i proslijeđuju primatelju.

Istovremeno umjesto električnih, uvedene su optičke linije (kabeli) koje silno povećavaju broj istovremenih veza preko jedne linije.

Informacijska tehnologija razvila se s druge strane od tehnologije računala, potaknute Drugim svjetskim ratom. I ova je tehnologija poput telekomunikacijskih centrala počela s relejima, nastavila s elektroničkim cijevima (elektronkama), poluvodičima (tranzistorima i diodama), da bi završila s pakiranjem po dimenzijama sve manjih poluvodiča u integrirane sklopove koji danas sadržavaju već više od milijun i pol tranzistora i dioda u prostoru od malog dijela kubičnog centimetra.

Iako i u računalstvu postoje optička računala, u široku uporabu ušli su samo optički kompaktni diskovi (CD) koji mogu pohraniti cijele enciklopedije.

Ali, računalstvo ne zahvaljuje svoj razvoj samo materijalnoj tehnologiji: hardveru ili sklopovima, već osobito znanju, koje je tako kodirano u poseban tekst da ga računala mogu "čitati", "razumjeti" i poslušno izvršavati naredbe sadržane u tom tekstu. To je, naravno, softver, ili računalna programska podrška što je iznjedrila danas najjaču računalnu kompaniju na svijetu: Microsoft koji je po financijskoj snazi danas na trećem mjestu u svijetu između kompanija u svim područjima rada odnosno poslovanja.

Naziv "informacijska tehnologija" došao je iz poslovnog svijeta koji se sve manje obazire na znanstvenu i jezičnu sustavnost i postojeće nazivlje, kao posljedica te integra-

cije i posljedica informacijskog povezivanja svijeta s pomoću te tehnologije. Znanstveni sustav doveden je u poziciju da se mora prilagoditi poslovnom diktatu, da mora slijediti promjene do kojih dolazi na tržištu i radi tržišta, a mora se pomiriti i s tendencijom da sve veći dio sustavnog znanja postaje zatvoren, ne samo kao gospodarska i vojna tajna već i kao znanje zaštićeno patentima.²

Snažan impuls razvoju informacijske tehnologije došao je posebno od Interneta koji se razvio krajem osamdesetih godina iz ranijeg vojnog Arpaneta i znanstvenog NSFnet (mreže Državne zaklade za znanost - National Science Foundation, NSF) u SAD-u, iako su i prije Interneta postojale pa i danas postoje računalne mreže kao Bitnet i druge.³

3. STANJE U HRVATSKOJ

U bivšoj Jugoslaviji prije njezina kraja počeo se razvijati Sistem naučno-tehničkih informacija Jugoslavije - SNTIJ, vođen iz Beograda, ali s tehničkom podrškom iz Maribora - Univerze u Mariboru i njezina Instituta informacijskih znanosti čija je glavna veza išla prema Bitnetu preko Elektrotehničkog fakulteta u Beogradu. I u njegovoj osnovi bilo je pokrivanje međugradskih i međunarodnih telekomunikacijskih troškova od strane države. Kada je u domovinskom ratu kabela veza s Beogradom prekinuta, institucije u Hrvatskoj mogle su još neko vrijeme održavati veze preko Slovenije, dok Slovenija nije počela naplaćivati stvarne telekomunikacijske troškove međugradskih odnosno međunarodnih linija između Hrvatske i Slovenije.

Istovremeno je u okviru Ministarstva znanosti i tehnologije započela inicijativa stvaranja hrvatske mreže, nazvane CARNet (Croatian Academic Research Network) u okviru Sveučilišnoga računskog centra. Ta je mreža odmah priključena na Internet, najveću svjetsku računalnu mrežu, a korisnici su visokoškolske i znanstvene institucije i pojedinci iz tih institucija povezani preko institucija. Korisnici danas mogu raditi s Internetom i preko kasnije osnovanog CRONeta, Hrvatske pošte i telefona, a od 1997. godine može se u mrežu i preko kompanije IBM. Ova dva posljednja posrednika rade na komercijalnoj osnovi pa se, osim pravnih osoba, u mrežu mogu neposredno uključivati i fizičke osobe po povoljnijim financijskim uvjetima.⁴

4. PODACI, INFORMACIJE I DOKUMENTI

Podaci su skup znakova, dakle vidljivih ili slušljivih oblika koji upućuju na neki sadržaj. Ako nam pojedinačni podatak ili skup podataka omogućava da smanjimo svoju neizvjesnost o nekomu ili nečemu, onda je to informacija.

Dokument je skup podataka na nekom nositelju zajedno s tim nositeljem koji sadrži dodatne podatke o svom kontekstu: mjestu i vremenu nastanka, stvaratelju i posebnim znakovima (žig, potpis itd.) kojima se upozorava na autentičnost dokumenta i povećava njegova vjerodostojnost u okvirima određenoga društvenog sustava i sustava vrijednosti.

² Joseph Straus. Izumi iz područja biotehnologije u postupku priznanja patenata - praksa Europskog ureda za patente. Hrvatski patentni glasnik, vol. 1/94 5-6, str. 535-550. U članku su opisani slučajevi patentiranja dijelova kodova ljudske DNA.

³ BITNET Overview, objavljeno na adresi: <http://www.geocities.com/SiliconValley/2260/bitov.html>

⁴ Objavljeno na adresi: <http://www.hr.ibm.com/hr/us/ibminternet.html>

Neizvjesnost se može odnositi na činjenice ili na postupke. Činjenice su realnosti izdvojene iz procesa. Postupci su niz radnji koje treba izvesti prema uputama da bi se ostvarila neka činjenica ili skup činjenica.

Izvođenje programa na računalu jest postupak za koji se očekuje da će dovesti do neke ili nekih činjenica odnosno stanja koji nam nisu unaprijed poznati. Razvoj živog bića jest postupak prema programu sadržanom u DNA i prema ograničenjima ili smetnjama okoline. Živo biće će se razviti prema programu, ako ne nastupe fatalne smetnje, ili ako ne dođe do neželjene promjene (kvara, smetnje) u samom programu.

Razlika između činjenice i postupka jest da je činjenica ostvareni trenutak u postupku ili procesu, a postupak koji krene ne mora biti i ostvaren.

Postupak stvaranja elektroničkog dokumenta je analogan postupku izračunavanja logaritma ili trigonometrijske funkcije na elektroničkom kalkulatoru kad god korisnik želi imati vrijednosti logaritma ili trigonometrijske funkcije za zadani argument. Informacijska tehnologija sa svojim imanentnim karakteristikama određuje da se umjesto pohranjivanja gotovih dokumenata, oni proizvode u času potrebe za njima iz ranije pripremljenih podataka. Iako se čini nevažnim detaljem, ipak je to bitna razlika, jer dok klasični dokument postoji kao činjenica odnosno kad je jednom načinjen, on se kao činjenica ostvaruje, elektronički dokument nikad nije završen i on se uvijek ostvaruje kao postupak. Jasno je samo po sebi da postoji vjerojatnost da dođe do odstupanja od pravila postupka, da se, dakle, zbog kvara na aparaturi ili pogrešci u programu postupak ne ostvari.

Osim toga uvijek postoji mogućnost namjernog utjecaja na postupak kojim će se stvoreni dokument promijeniti, odnosno falsificirati tako da izgleda potpuno autentičan. Stoga informacijska tehnologija mora, i ona to stvarno čini, razviti posebne metode osiguravanja autentičnosti dokumenta na osnovi jamstva da nije došlo do odstupanja u postupku izrade dokumenta.

Završen - napisan ili otisnut - dokument stvarna je činjenica. Elektronički "dokument" ne postoji, jer su činjenica samo podaci od kojih se on mora stvoriti i podaci o postupku koji ga stvaraju. Disketa s takvim podacima stvara dokument ako se stavi u odgovarajuću aparaturu, te se pokrene i uspješno završi postupak stvaranja. "Strojno čitanje elektroničkog dokumenta" je prevođenje i restrukturiranje strojno čitanih podataka koji će biti upisani na dokumentu, strojno čitanje podataka o postupku stvaranja dokumenta i strojno izvršavanje tog postupka, ako se taj postupak uspješno pokrene. Iako je vjerojatnost da će pokrenuti postupak uspješno završiti vrlo visoka, mi ipak ne možemo reći da dokument postoji dok postupak stvarno ne završi uspješno. A uspjeh postupka ne ovisi samo o programu, već i o utjecaju (smetnjama) okoline. U suprotnom, mi bismo morali pretpostavke prihvatiti kao stvarnost: sve ono što je planirano da se samim planiranjem ostvarenja već ostvarilo, sve ono što ima program postupka da će se sigurno postupkom ostvariti, a svako začeto živo biće trebalo bi podrazumijevati kao da se već razvilo.

5. IZAZOV I ODGOVOR NA IZAZOV

Internet je postao snažan izazov mnogima u svijetu i kod nas: pojedincima, grupacijama i strukturama. Ako gledamo pojedince, možemo vidjeti da je došlo do oštre polarizacije na one, uglavnom mlađe ljude koji prihvataju taj izazov i pokušavaju ga

pretvoriti u vlastiti probitak. Nasuprot njima su, većinom, ali ne isključivo stariji ljudi, koji manje vole promjene, pogotovo ako one slijede brzo jedna za drugom, bez jasne predodžbe dokle će promjene ići, kako se razvijati, i na kojoj će "okuci" izbaciti one sporijih refleksa i slabijih sposobnosti da uoče promjene što neposredno predstoje.

Ako korištenje informacijske tehnologije pokušamo usporediti s klasičnom pismo-nošću i korištenjem pisanih, odnosno tiskanih dokumenata, onda brzo uviđamo ovo:

Korištenje informacijske tehnologije iziskuje gotovo stalno preopismijevanje. Kao kad bismo u osnovnoj školi učili glagoljicu, u srednjoj školi prešli na goticu, na fakultetu na latinicu, a kasnije na radnom mjestu nastavili svakih pet godina s nekim novim pismom. Štoviše, posljednje pismo koje se koristi u informacijskoj tehnologiji, a koje se poslovno-tehnički zove "grafika" i sustavi za njegovo korištenje "GUI - Graphic User Interface) predstavlja na neki način vraćanje ideografskom i piktografskom pismu, dok su pokretne slike, govor, zvuk i multimedija vraćanje u pretpismeno doba, kad se umjesto teksta kao kodiranoga govora koristi kraći ili dulji snimljeni isječak iz života koji se prima vidom i sluhom na isti način na koji su to činili naši nepismeni preci ili nepismeni suvremenici. Jedina je razlika u tome što su oni vidom i sluhom primali prirodne optičke odraze svoje okoline i zvukove što su iz nje dolazili, dok današnja informacijska tehnologija i film registriraju pojave u okolini i stavljaju ih čovjeku na raspolaganje naknadno ili istovremeno na istom ili udaljenom mjestu da ih on vidom ili sluhom prima kao da dolaze neposredno iz njegove okoline.

Za razliku od registracije slike ili zvuka koji tehnički mogu biti kodirani, ali to čovjek pri dovoljno kvalitetnoj reprodukciji, osim ako je stručnjak ne opaža, pismo i pisani tekst je komplicirani način kodiranja u kojem je čovjek koder i dekode (šifrant kada piše i dešifrant kada čita). Ako netko misli da je pismo jednostavan odraz ljudskog govora, tj. "glasovi pretvoreni u slova", onda se mora zamisliti nad težinom zadaće da se registrirani govor automatski pretvori u pisani tekst koja je zadaća tek nedavno (u lipnju 1997.) riješena do te mjere da se engleski kontinuirani govor može zapisivati uz pomoć mikrofona, računala i specijalnog programa ugrađenog u to računalo pod uvjetom da govornik ne izgovara više od 150 riječi u minuti, ali uz dosta velik broj pogrešaka (više od 5%).⁵ Zahvaljujući našem, u prvom redu osnovnom školovanju, mi zamišljamo pretvaranje glasova u slova i riječi kao nešto vrlo jednostavno i samo po sebi razumljivo, iako stvarno pritom obavljamo vrlo komplicirano šifriranje koje je za stroj strahovito teška zadaća, jer tehnička ispitivanja pokazuju da takav jednostavan odnos glasova i slova postoji samo u našoj svijesti, a u stvarnosti je on sve prije nego jednostavan.

Ali, jednom postignut taj sustav šifriranja višestruko vraća uloženi trud u ovladavanje njime, jer taj sustav znakova odražava bit naših poruka i poruke izražene tim znakovima mogu se dalje relativno jednostavno ne samo neposredno čitati već dalje kodirane mogu se obrađivati na računalima. Npr. dijelovi teksta mogu računalima poslužiti kao ključne riječi za pretraživanje baza podataka i slično, dok se dijelovi registriranog zvuka i slika ne mogu koristiti kao "ključni podaci" za pretraživanje zvučnih i slikovnih zapisa.

⁵ Gian Piero Oggero. Osobna elektronička poruka iz tvrtke Dragon Systems, SAD.

Neprilike s preopismenjavanjem nastaju iz dvaju razloga: zbog komunikacije s "dokumentima" i upravljanja tehnologijom za upis, pronalaženje, dohvat i obradu podataka i informacija sadržanih u uređajima i nositeljima podataka informacijske tehnologije.

Kad govorimo o komunikaciji s dokumentima, onda to klasično odgovara čitanju pisanih dokumenata koje se može obavljati brzinom što odgovara čitatelju bilo zbog vještine čitanja bilo zbog brzine razumijevanja i pamćenja pročitanoga. Ovo posljednje može se povećati vraćanjem na već pročitano, dakle ponavljanje u cjelini ili po dijelovima.

U suvremenoj informacijskoj tehnologiji nema neposrednog čitanja dokumenata, jer oni stvarno i ne postoje. Umjesto dokumenata postoje razne strukture podataka zapisane na nositeljima iz kojih uređaji informacijske tehnologije moraju tek stvoriti sliku koju čovjek prihvaća kao dokument bilo da je vidi na zaslonu (ili čuje iz zvučnika, ako se radi o zvučnom zapisu), ili da je uređaj otisne na papir. Ne radi se dakle o elektronički čitljivim dokumentima, već se radi o strukturama podataka koje zajedno s elektroničkim tekstom naredaba (programom) što ga izabere čovjek stvaraju optičku ili zvučnu sliku, ili stvaraju klasični dokument zapisom (otiskom) na papiru kao nositelju. Štoviše, slika koja se vidi na zaslonu ne mora biti identična otisnutom dokumentu. Nastojanje da se postigne identičnost slike i otiska urodilo je plodom relativno nedavno stvaranjem tzv. WYSIWYGA (what you see is what you get, tj. dobit ćeš točno ono što vidiš).⁶

Uprave pravnih osoba mogu sebi u manjoj mjeri priuštiti da ih u poslovanju vode osjećaji. Umjesto osjećaja poslovanje vode interesi, što dovodi do toga da poslovna društva uvode informacijsku tehnologiju, jer im ona omogućuje da vode poslovanje na većem teritoriju, s manje zaposlenih i većim brojem zaposlenika po voditelju ("sploštene organizacije"). Kako su njima dokumenti potrebni samo u vremenu koje približno odgovara zadržavanju dokumenata u pisarnicama, na obradi u službama i držanju u pismohranama (registraturama), a to je i približno vrijeme zamjene informacijske tehnologije, pravne osobe uvode informacijsku tehnologiju i informacijske sustave unutar sebe i između svojih podružnica (intraneti) te vezu s okolinom ostvaruju preko vanjskih mreža, što i opet može biti Internet, zaposlenici bivaju prisiljeni služiti se tom tehnologijom bez obzira na pojedinačne sklonosti. Štoviše, oni moraju prihvaćati i promjene, čak ako su nekom tehnologijom bili i zadovoljni, tj. moraju prihvatiti i naučiti raditi s novom tehnologijom, makar ona bila i lošija od prethodne, ako to zahtijevaju poslovni interesi društva.⁷ A poslovni interesi društva obično se svode na slijeđenje standarda, tj. one tehnologije koja je na tržištu i u uporabi prevladala. Samo prevladavanje na tržištu, opet, može biti posljedica novih, korisnih ideja, dakle lojalne tržišne utakmice, ali i ostvarivanja monopola financijskim, tehničkim, marketinškim legalnim, pa i raznim nelegalnim načinima i sredstvima.⁸

⁶ Gary McClain (comp.). 21st Century Dictionary of Computer Terms. Dell Pub, New York 1994. ISBN 0-440-21557-9.

⁷ Ira A. Penn; Gail, Pennix; Jim, Coulson. Records Management Handbook. Gower, 1994. ISBN 0-566-07510-5.

⁸ James Wallace. Overdrive. John Wiley, 1997. ISBN 0-471-18041-6.

6. OBVEZA NA INFORMIRANJE I PRIVATNOST

Usporedo s razvojem informacijske tehnologije u zapadnim, ponajprije anglosaksonskim zemljama došlo je, pod utjecajem isticanja individualnih prava građana s jedne strane, te naglašavanja načela da uprava postoji zbog građana, do regulacije prava građana na uvid u dokumentaciju koju stvara državna uprava, što je dosta nespretno nazvano "slobodom informiranja" (Freedom of Information - FOI),⁹ a s druge strane pravom građana na privatnost. Dokle ta privatnost ide, može se vidjeti npr. iz odredbe da su ne samo brojevi telefona u stanu i adrese stanovanja zaštićene tajne stanara i vlasnika priključenih telefona, već da je to čak i bračno stanje studenata i zaposlenika. U SAD-u je ta materija regulirana dvama zakonima: FOIA (Freedom of Information Act) i PA (Privacy Act). Zakoni nisu međusobno usklađeni i stoga se gotovo uvijek primjenjuju zajedno.

Prema FOIA svaki građanin SAD-a ima pravo tražiti uvid u svaki dokument savezne administracije, osim ako je dokument povjerljiv, ali taj zahtjev mora izložiti u pismenom obliku. Teret dokazivanja da postoje razlozi nedavanja na uvid traženog dokumenta leži na administraciji. Građanin koji je nezadovoljan uskratim uvidom ima pravo na sudsku apelaciju.

Prema PA administracija ne smije dati na uvid podatke i informacije o osobama koje pripadaju u sferu privatnosti. Iz toga je lako zaključiti da će administracija, da bi izbjegla neugodnim i nezgodnim obvezama, nastojati ili stvarati što manje dokumenata, ili dokazivati da su dokumenti povjerljivi ili da bi uvid u njih bio povreda privatnosti drugih osoba.

Ima li informacijska tehnologija ikakve veze s tom problematikom? Naravno da ima. Naime, da bi administracija bila manje opterećena zahtjevima građana na temelju odredaba FOIA, ona nastoji osigurati pristupačnost dijela svog gradiva preko Interneta i građane uputiti na Internet.

To znači da administracija djelomično otvara svoj intranet javnosti preko Interneta, a zabranjeni dio podataka na intranetu čuva s pomoću "vatrene zida" (firewall),¹⁰ posebne programske podrške koja tražeći lozinku od svakog tko hoće ući u intranet, onemogućava pristup uljezima.

Ali, administracija se pokušava braniti i na način da se vraća "klasici", tj. da one podatke koje bi po zakonu mogla dati na raspolaganje preko mreže, otisne na papir, a elektroničke "dokumente", tj. podatke koji služe za stvaranje takvih dokumenata, uništi. Na taj način znatiželjni građani: novinari, povjesničari-istraživači i ostali formalno i dalje imaju pravo koristiti se tim dokumentima, ali moraju pismeno tražiti dopuštenje, dogovoriti vrijeme prijma i neposredno čitati otisnute dokumente u samoj instituciji uprave. Jasno je samo po sebi da su time fizički vrlo ograničeni u korištenju dokumentacijom, iako im pravo korištenja formalno nije uskraćeno.¹¹

⁹ H.Rpt. 104-156A Citizen's Guide on Using the Freedom of Information Act and the Privacy Act (915) Congressional Reports 104th Congress, objavljeno na adresi: <http://www.gpo.ucop.edu:80/cgi-bin/gpogate>

¹⁰ Dario Sušan; Dragan, Petric. Velika knjiga o World Wide Webu. Znak, Zagreb 1996. ISBN 953-189-015-3.

¹¹ Public Citizen v. Carlin: Complaint Challenging GRS 20. Submitted 12/23/96 Judge: Charles R. Richey Case # 1:96CV02840. UNITED STATES DISTRICT COURT FOR THE DISTRICT OF COLUMBIA, objavljeno na adresi: http://www.cpsr.org/cpsr/government_info/info_access/PROFS_CASE

7. ARHIVISTIKA

Od Francuske revolucije arhivi su uređene državne institucije koje prikupljaju, sređuju, čuvaju i daju na korištenje potpunu ili djelomičnu dokumentaciju koju je proizvela državna uprava, druge institucije i istaknuti pojedinci. U početku, kad je mali postotak stanovništva bio pismen, kad se proizvodio mali broj dokumenata, čuvalo se sve. Porastom količine dokumenata nije više bilo gospodarski isplativo da se čuva sve pa se počelo pristupati vrednovanju, izboru i izlučivanju ("škartiranju") viška dokumentacije i takvo je stanje ostalo do danas, s tim da je postotak izabranih dokumenata (arhivskog gradiva) postajao sve manji i on se danas u prosjeku kreće ispod 10.¹²

Još jedan problem dugo vremena muči arhivistiku, a to je papir na kojem su pisani ili tiskani dokumenti. Dok se papir proizvodio od tekstilnih otpadaka, bilo je više-manje sve u redu, jer je takav papir trajan. No kako se već u drugoj polovici 19. stoljeća iz gospodarskih razloga te zbog povećane potrošnje papir počeo proizvoditi od celuloze, on je izgubio svojstvo trajnosti i postao podložan kemijskim i fizičkim promjenama koje najprije čine da papir sve više žuti, postaje krhak i na kraju se pretvara u prašinu.

Taj problem do danas nije prikladno riješen, a postojeća rješenja su fotokopiranje na kvalitetni papir uz uporabu kvalitetnog tonera ili mikrofilmiranje. U oba slučaja originali nestaju, a zamjenjuju ih kopije.¹³

Informacijska tehnologija je za arhivistiku nametnut, ali i slobodan izbor. Nametnuti izbor je posljedica uvođenja informacijske tehnologije u trgovačka društva (poduzeća) i institucije kao informacijske i spisovodstvene (records keeping) službe koja počinje stvarati ili sasvim prelazi na elektroničke dokumente, a slobodni izbor je digitalno snimanje dokumenata i njihovo stavljanje na internet. Stavljanjem na Internet arhivskih dokumenata iz više arhiva nastaje "virtualni arhiv" koji korisnici mogu pretraživati s bilo koje točke u svijetu pod uvjetom da ta točka ima priključak na Internet.¹⁴ Jednom započeto uključivanje sve novih i novih arhiva u Internet vodi prema jedinstvenom svjetskom virtualnom arhivu, čiji je rast za sada ograničen još uvijek premalom brzinom prijenosa slika. No, i snimljeni i novostvoreni "elektronički dokumenti" još više zaoštravaju problem trajnosti, jer su i magnetni i optički nositelji podataka nedovoljno trajni, a što je još gore, uređaji za njihovo "čitanje" odnosno za njihovu izradu iz zapisanih podataka vrlo brzo tržišno zastarijevaju i zamjenjuju se novima. Stoga više i nije toliko važno koliko može trajati jedna magnetna vrpca, magnetni ili optički disk, odnosno točnije koliko dugo ostaju čitljivi podaci na njima, već je mnogo važnija raspoloživost aparature za reprodukciju ("čitanje") tih dokumenata. Naime da bi ta raspoloživost bila osigurana, potrebno je raspolagati ne samo aparaturom na kojoj su podaci proizvedeni i upisani na nositelje, već ta aparatura mora ostati funkcionalna možda i stoljećima, a da bi ona ostala funkcionalna, potrebno ju je održavati, i u uvjetima kad se ona više odavno ne proizvodi, što dalje znači proizvoditi rezervne dijelove i školovati ljude za njezino

¹² Michael Cook. *Information Management and Archival Data*. Library Association Publishing, London 1993. ISBN 1-65604-053-04.

¹³ Judith Ellis (ed.). *Keeping Archives*. The Australian Society of Archivists Inc, 1993. ISBN 1 875589 15 5

¹⁴ *Keeping Electronic Records*. Australian Archives, 1997. objavljeno na adresi: http://www.aa.gov.au/AA_WWW/AA_Issues/KER/KeepingER.html

održavanje samo za arhivske svrhe. Prije ili poslije takav se sustav mora slomiti, starija oprema mora postati nefunkcionalna i arhiv se od institucije za čuvanje trajnih dokumenata postepeno pretvara u muzej nefunkcionalnih aparatura.¹⁴

Da se to ne bi dogodilo, mora se pribjeći ili tiskanju "elektroničkih" dokumenata na kvalitetni papir, ili te "dokumente" treba presnimiti svaki put na novu tehnologiju kada se postojeća tehnologija, na kojoj su oni proizvedeni, zamijeni novom. Prvo rješenje danas se općenito odbacuje, jer otisnuti dokumenti, kojih ipak ima razmjerno sve više, postaju sve manje pristupačni, jer se do njih ne može doći preko računalnih mreža.¹⁴

Drugo rješenje postaje preskupo za postojeće arhive, jer zahtijeva da se i arhivski djelatnici stalno "preopismenjavaju", da se stalno zamjenjuje postojeća tehnologija novom, i to raznim tipovima te tehnologije. Posebno je težak problem održavanja raznolike programske podrške.

Stoga su neke zemlje pribjele trećem rješenju: čuvanju dokumenata kod njihovih stvaratelja. Stvaratelji dokumenata postaju dužni čuvati kod sebe kao arhivske one dokumente koje određuje zakon ili nadležni arhiv, i to tako da ih pri svakoj promjeni svoje informacijske tehnologije presele ("migriraju ili reformatiraju") na novu tehnologiju i istovremeno osiguraju pristup do njih preko vanjske ili unutarnje mreže. Kako time prestaje arhivska funkcija prikupljanja i fizičkog čuvanja gradiva u arhivima, što je zbog funkcije čuvanja nazvano "kustodijalizmom", novi način ostavljanja gradiva kod stvaratelja nazvan je "nonkustodijalizmom" ili "postkustodijalizmom".¹⁴

Mnogi arhivisti odbijaju i samu pomisao na uvođenje nonkustodijalizma,¹⁵ Mora se priznati da nonkustodijalizam nije rješenje bez mana, jer trpi od unutarnjih proturječja kao što je npr. odredba da arhivi ipak preuzimaju elektroničke dokumente ukinutih institucija. Kako nema vječnih institucija, s vremenom arhivi ipak moraju primati sve više i više elektroničkih dokumenata zajedno s njihovim "tehnološkim kontekstom", pa svejedno postaju muzejima zastarjele, nefunkcionalne opreme, iako je nastup takvog stanja privremeno odgođen.

Drugi se arhivisti ne mogu pomiriti s činjenicom da prihvaćanjem elektroničkih dokumenata arhivi prestaju biti mjesta za čuvanje originalnih dokumenata, a arhivistika, htjela-ne htjela, mora se prebaciti na bavljenje informacijama, a ne više dokumentima. Istina, podaci i informacije koje služe za restauraciju dokumenata ili njihovih slika svaki put kad se takvi dokumenti "čitaju", mogu se (pa bi se i morali) dopuniti podacima iz konteksta kao što se to čini s pravim dokumentima, ali se sada postavlja pitanje tko će to učiniti. Hoće li to biti informacijski i računalni stručnjaci stvaratelja dokumenata, ili će to i opet morati obavljati arhivisti? Iako se prvo rješenje čini racionalnijim, ono je teško provodivo jednostavno stoga što institucije i trgovačka društva u teškoj konkurentskoj borbi punoj svakodnevnih promjena takvu "arhivsku" dodatnu funkciju doživljavaju kao nepotrební dodatni teret, koji njima donosi samo troškove, a time smanjuje dobit. Ako bi to, pak, činili arhivski radnici, oni bi to morali obavljati u tim organizacijama, čime bi se miješali u njihov rad i izazivali animozitet kako uprava tako i zaposlenika.

Problem se dakle čini teško rješivim. Da bi se došlo do adekvatnih rješenja, potrebno je problem sagledati ne sa stajališta unaprijed zadane i nepromjenjive arhivske

¹⁵ Listserv Archives & Archivists. U skladu s "netiketom" (etiketom o ponašanju na mreži) ne mogu navesti imena. Poruke se ipak mogu naći na internetu na adresi: <http://www.muohio.edu/archiveslist/>

funkcije u društvu, već sa stajališta interesa u društvu, te ponovno postaviti pitanje tko je stvarno bio, a tko ostaje ili postaje zainteresiran za arhivsku funkciju društva.¹⁶

Povijesno za arhivsku funkciju u srednjem vijeku bili su zainteresirani crkva, kraljevske kuće i feudanci. U novom vijeku, najveći interesent postaje državna administracija. Ona propisuje čuvanje dokumenata o svom radu za buduće generacije kako bi te generacije imale dokaz o dobroj funkciji institucija države (dokazna vrijednost arhivskoga gradiva), a i da bi gradivo bilo izvor informacija budućih istraživača o konkretnim događajima, koji su se dogodili, a nisu bili ili nisu morali biti u neposrednoj svezi s funkcijom administracije (informativna vrijednost arhivskoga gradiva).¹⁷ Naravno, dokazna vrijednost arhivskoga gradiva trebala je osigurati pozitivno sjećanje na državnu vlast iz ranijih razdoblja, odnosno slavu režima.

Moderne države sve su manje zaokupljene brigom o čuvanju vlastite slave, a djelatnici uprave nastoje da vrijeme provedeno u upravi iskoriste kasnije za poslovni i financijski napredak, dakle da u upravi ne rade dulje nego što im je za vlastite interese potrebno. Stoga i njihov interes za arhivsku funkciju društva i države objektivno opada, što se onda odražava u smanjenju proračunskih sredstava za arhive, smanjenju broja zaposlenika ("downsizing"), i, konačno u nedostatku volje da osiguraju sredstva za razvoj takve informacijske tehnologije koja bi bila s jedne strane dovoljno jeftina, a s druge strane dovoljno standardizirana i trajna da se može koristiti u arhivima. Kad bi se stvorila takva tehnologija, onda bi arhivi mogli ostati uključeni u računalne mreže i preuzimati preko mreže one "dokumente" iz elektroničkih pismohrana koji imaju arhivsku vrijednost, a da time ne opterećuju informacijske i računalne djelatnike društava i institucija.

S druge strane, vjerojatno je, a postojanje raznih povijesnih društava u svijetu to i dokazuje, da postoje zainteresirani i izvan državne sfere za autentične podatke o vremenu, dakle za čuvanje autentičnih podataka za buduće generacije. Pitanje je kako da se postigne da buduće generacije otplaćuju dug prošlim generacijama za investicije u čuvanju dokumentacije. Čini se da je jedino rješenje u rukama države koja prinudom preko poreza i proračuna investira u čuvanje gradiva kako bi buduće generacije mogle do nje doći, uz to još i besplatno. A buduće generacije, kojima je arhivsko gradivo besplatno osigurano investiraju u gradivo svog razdoblja za svoje nasljednike.

Već ova kratka analiza pokazuje da se ovdje ne radi o nužnosti prinude, već o održavanju osjećaja dužnosti. Ako iz bilo kojih razloga pojedinci ili organizacije u društvu osjećaju svojom dužnošću da svojim nasljednicima osiguraju nešto što će oni moći pretvoriti bilo u duhovnu bilo u materijalnu vrijednost, i ako se takav osjećaj prenosi iz generacije u generaciju, onda je problem načelno riješen.

A da takvi osjećaji i rješenja postoje, dokaz su komercijalna filatelija i numizmatika te umjetničko privatno kolekcionarstvo koje stvara vrijednosti što s vremenom rastu. Buduće generacije od prethodnih, dakle, dobivaju više nego što su prethodne ostavile pa mogu dio toga otuđiti da pokriju troškove stvaranja svog gradiva i tako to može ići dalje.

¹⁶ READY ACCESS TO ESSENTIAL EVIDENCE. The Strategic Plan Of The National Archives and Records Administration 1997-2007., objavljeno na adresi: <http://www.nara.gov/nara/vision/naraplan.html>

¹⁷ T.R. Schellenberg. The Appraisal of Modern Public Records. *Bulletins of the Archives*, No. 8, Oct. 1956.

Otuđeno gradivo ne bi promjenom vlasništva postalo nepristupačno, ali bi postalo jasno da troškove pristupa netko mora snositi, dakle ili pojedinac, organizacija ili država. Uostalom, tko danas osigurava pristup umjetninama u privatnom vlasništvu?

S druge je strane jasno da vrijednost takvog nasljedstva ne može rasti unedogled, jer ništa nije vječno samo po sebi, niti se može osigurati da vječno postoji.

Ali informacijska tehnologija, takva kakva jest, dakle usmjerena na kratko postojanje i brze promjene i zamjene osigurala je jednu novu mogućnost čuvanja "za vječnost". Ta nova mogućnost zove se digitalno snimanje (digital imaging). Digitalno snimanje nije karakteristično po materijalnim nositeljima ili konkretnoj tehnologiji i njezinim stalnim promjenama i zamjenama. Ono je, naprotiv, karakterizirano, posve novim načelom strukturiranja podataka, a to je načelo "zrnatosti" i potpune provjere snimanja do razine veličine "zrna". I samo pismo je po svojoj naravi digitalno odnosno "zrnato", jer se znakovi pisma međusobno jasno razlikuju pa mi ne možemo zapisati nešto što bi bilo istovremeno i "r" i "l" odnosno nešto između, gdje bi sadržaj jednog ili drugog bio određen recimo u postocima. To je kao kad sviramo na glasoviru, na kojem možemo proizvoditi tonove koji su određeni tipkama, odnosno ugođajem žica o koje batići tipaka udaraju. Nasuprot tome na violini se mogu proizvesti tonovi čija se visina kontinuirano mijenja položajem prsta na strunama violine.

Digitalno snimanje možemo zamisliti kao snimanje samo dopuštenih tonova, kakvi su kod glasovira, a analogno snimanje kao snimanje svih, pa i prijelaznih tonova kakvi se mogu proizvesti npr. lošim sviranjem na violini.

No, dok klasično digitalno pismo kontrolira samo navika i svjesna pažnja onoga koji piše kako onaj koji čita ne bi imao problema, a za digitalizaciju tonova violine se brine svirač, kako ne bi proizveo tonove što se ne uklapaju u orkestar, digitalno snimanje brine se samo o sebi, ugrađenom samokontrolom koja gotovo potpuno osigurava da kopija bude vjerna originalu unutar zadanih intervala koji mogu biti po volji maleni, tako da se na kraju postiže dojam kao da se radi o analognom snimanju visoke kvalitete, iako smanjivanje osnovnog intervala poskupljuje postupak.

Digitalizacija je, dakle, teorijsko rješenje vječnosti podataka sadržanih u nekom originalu koji se seli na prvu kopiju, ova na drugu i tako gotovo u beskonačnost za razliku od analognog snimanja koje je dovodilo do eksponencijalnog rasta odstupanja uzastopnih kopija od originala. Time je informacijska tehnologija svojim teorijskim rješenjem digitalnog kopiranja (seobe) gotovo potpuno kompenzirala svoju imanentnu fizičku i primjensku kratkovječnost.¹⁸

Ostaje, naravno, pitanje troškova takvih seoba, koji ne postoje kod klasičnih dokumenata na kvalitetnom papiru, iako i ondje postoje troškovi restauracije. Za razmatranje ukupnog efekta takvih troškova treba uzeti u obzir i minijaturizaciju kako nositelja elektroničkih podataka koji u sve manjem volumenu mogu nositi sve više podataka, tako i u aparaturama, što sve zajedno značajno smanjuje troškove prostora u odnosu prema klasičnim arhivima.

¹⁸ Virendra Kumar. Digital Technology: Principles and Practice. John Wiley, 1995. ISBN: 0470221615.

7. HISTORIOGRAFIJA

Historiografija se bavi opisivanjem i objašnjavanjem prošlosti. Society of American Archivists - SAA ima svoj pogled na historiografiju koju izvodi iz engleske (grčke) riječi history. Povijest je prema njima story, tj. priča o prošlosti.¹⁸ Kao i svaka priča, ona mora biti zanimljiva. Da bi priča (fabula) bila zanimljiva, ona mora imati svoju strukturu. Ako u istinitom nizu događaja nema nužnih elemenata koji osiguravaju zanimljivost priče, ti se elementi moraju dodati, što znači da je žrtvovana istinitost, ili se mora izazvati zanimljivost drugom pričom oko priče.

Suvremena historiografija inzistira na istinitosti tumačenja događaja u prošlosti. Istinitost se postiže kritičkom analizom izvora te zaključivanjem o onim činjenicama za koje ne postoje izvorni podaci. Time se historiografija maksimalno približava istinitosti, ali potpuna istina se nikad ne može dostići. Stoga i jest normalno da se historiografi često razilaze oko tumačenja određenih razdoblja i događaja u prošlosti.

Postoji bar još jedan razlog zbog čega se historiografi razilaze u tumačenju prošlosti. Svaka historiografija je u osnovi nacionalna. Za nacionalnu historiografiju najvažniji su događaji koji se vežu za vlastitu državu i naciju, dok su događaji vezani za druge manje važni, pa čak i nevažni. Jasno je da se nevažni događaji mogu ili ispustiti, ili tretirati drukčije nego što je to u zemlji za koju su isti događaji posebno važni.

Navest ću ovdje tri primjera o razilaženju stajališta nacionalnih historiografija o bitnim povijesnim činjenicama. Prvi je primjer Slavonije u svezi s godinom osnivanja Zagrebačke biskupije, a suprotstavljena su stajališta hrvatskog i mađarskog historio-grafa. Lujo Margetić u "Kritičkoj raščlambi vrela najstarije povijesti Zagrebačke biskupije"¹⁹ navodi poznatu tzv. Felicijanovu ispravu, sačuvanu u izvorniku, te dalje piše: "U toj se ispravi spominje i osnivanje zagrebačke biskupije od ugarskog kralja Ladislava, ali, na žalost, bez datacije. Na tom doista vrlo važnom podatku oštro su se podijelila stajališta hrvatske i mađarske historiografije. Hrvatski autori (Rački, Tkalčić, Šišić i drugi) smatraju da je do osnivanja došlo oko god. 1094., a mađarski (Homan, Deer, Gyorffy) da ju je Ladislav osnovao 1087.-1090." Margetić dalje objašnjava: "Pitanje nije sporedno, jer o odgovoru ovisi umnogome stajalište o starijoj povijesti Slavonije." To je vrlo dobro uočio Gyorffy, vodeći mađarski povjesnik, koji god. 1992. piše: "Ako je Zagrebačka biskupija osnovana prije Ladislavova pohoda god. 1091., njezino je područje bilo dijelom Ugarske; ako pak poslije 1091., postojala je neka Slavonija preko Drave - inače nepoznata suvremenim vrelima - koju je nakon 1091. osvojio Ladislav."

Dokazujući dalje da je stajalište hrvatske historiografije ispravno, Margetić ipak oprežno dodaje: "No, budući da je u t.zv. Felicijanovoj ispravi riječ o zapisu o događaju koji se zbio prije oko pola stoljeća, podatke iz isprave nismo dužni bezuvjetno prihvatiti."

S druge strane je i povjesnik Gyorffy u svom referatu "Zur Frage der Gründung des Bistums von Zagreb" iznesenom na istom savjetovanju dokazivao da on i mađarski povjesnici imaju pravo, dodavši na kraju: "Meiner Meinung nach können wir die Details der Geschichte mit absoluter Sicherheit nicht rekonstruieren. Die Wahrheit ist immer

¹⁹ Ivan Kampuš et al. (ur). Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094 - 1994. Nadbiskupija Zagrebačka, Zagreb, 1995. ISBN-96624-1-9. str. 98.

diskutierbar, und interessiert auch nicht die Mehrheit der Leute, die eher die traditionellen Vorstellungen folgen."²⁰

Drugi se primjer odnosi na Vojnu krajinu u Hrvatskoj i Slavoniji te njezin odnos s feudalnom Hrvatskom s jedne strane i Austrijom s druge strane. O feudalnoj Hrvatskoj postoje mnogi pisani dokumenti, a posebno Zapisnici Hrvatskog sabora.²¹

O Vojnoj krajini postoji također opširno arhivsko gradivo u Hrvatskom državnom arhivu te u Bečkom arhivu.²²

Neprilika je što su ta dva gradiva gotovo potpuno nekompatibilna; dok se iz Zapisnika hrvatskog sabora mogu jasno iščitati tadašnji hrvatski interesi kako ih shvaćaju feudalci, u gradivu o Vojnoj krajini ti se interesi vrlo teško mogu iščitati, jer je čitav sustav vrijednosti potpuno drugačiji. Osim toga događaji koji su imali kasnije presudan utjecaj na vraćanje Krajine Hrvatskoj 1881. godine i kasnije u tom gradivu jedva da se i spominju, jer jednostavno nisu ulazili u taj sustav vrijednosti, ili su bili negdje daleko pri dnu vrijednosti tog sustava. Tu ponajprije mislim na doseljavanje Vlaha u Krajinu.

Dok je za feudalnu Hrvatsku doseljavanje Vlaha bilo u prvom redu pitanje obnove podaničkog pučanstva, pa makar i pod lošijim uvjetima nego što su to bili hrvatski kmetovi, za austrijsku upravu Krajine to je bilo ponajprije pitanje osiguranja besplatnih vojnika-seljaka pa i po cijenu stvarnog ukidanja feudalizma na ograničenom području Krajine, kako se feudalizam ne bi morao reformirati ili ukinuti na području cijele Austrije i njezinih zemalja. Smatram da se ovakav zaključak nameće sam po sebi iz niza činjenica o tome kako se polako ograničavala vlast bana u Krajini, kako su dugo trajali sporovi između feudalaca i vojnih vlasti, kako je dugo vladarska kuća Habsburgovaca "oklijevala" da jasno riješi te sporove, o zadržavanju Krajine i onda kada ona više nije bila potrebna za obranu od Turaka, te konačno o ideji da se Krajina zadrži kao posebna krunovina i poslije ukidanja kmetstva u cijeloj carevini.

U prilog tom zaključku govori i činjenica da je, nasuprot europskom feudalizmu, u kojem nije bilo stalne vojske regrutirane na teritorijalnom principu, turski timarski sustav osiguravao jaču centralnu vlast i održavanje stalne i relativno brojne vojske.²³

Kako na Vojnu krajinu gledaju neki austrijski i njemački povjesnici može se vidjeti iz članka Wolfganga Kesslera "Njemačka i austrijska historiografija Vojna krajine" gdje citira i mišljenje Johanna Heinricha Schwickera koji je povodeći se za V. von Haeufflerom naglasio da je bila zasluga austrijske vlasti "što je srpskohrvatske razbojнике preodgojila u hrabre i vjerne graničare".²⁴

Iole objektivna analiza, morala bi postaviti pitanje: kako su plaćenici bez plaće mogli uopće preživljavati, i uz to još biti "hrabri i vjerni graničari"?

²⁰ Isto djelo, 105.

²¹ Sredoje Lalić (ur.). Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ. SR Hrvatska. Savez Arhivskih radnika Jugoslavije, Beograd 1984.

²² Miljenko Pandžić. Pregled arhivske građe o Vojnoj Krajini. U: Biblioteka znanstvenih radova. Vojna Krajina - povijesni pregled - rasprave. Ur. Pavličević, Dragutin, Liber, Zagreb, 1984., 98.

²³ Igor Karaman et al. (ur.). Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture. Školska knjiga, Zagreb, 1980., 733.

²⁴ Kao (22), 108.

S druge strane hrvatski povjesnici koji su se bavili Krajinom (Adamček, Pavličević, Šidak, Valentić, Kruhek, Moačanin) Krajinu gledaju više kao potrebu u borbi protiv Turaka, a posebno obrađuju borbu Hrvatskog sabora za vraćanje Krajine Hrvatskoj.

Tako Valentić u svom referatu: "Zagrebačka biskupija i hrvatsko-turski ratovi"²⁵ smatra da je "(Vojna krajina krajem 16. stoljeća) s popravljenim tvrđavama i osiguranim novcem napokon bila sposobna zaustaviti turske napade" i dalje:

"Bečka zamisao o Krajini u Hrvatskoj kao zajedničkoj vojnoj tvorevini Hrvatske i susjednih austrijskih zemalja potvrdila se kod Siska 1593. godine. Upravo ta politika donosi hrvatskom narodu veličanstvenu pobjedu koja označava kraj Stogodišnjeg hrvatsko-turskog obrambenog rata, ne samo na prostoru Zagrebačke biskupije nego i na ostalim prostorima Hrvatskog kraljevstva."

Iako je ta pobjeda stvarno značila prekretnicu u ratu s Turcima, iako su u njoj sudjelovali i Hrvati, ipak Hrvati o Vojnoj krajini nisu mogli odlučivati ni poslije te pobjede. Naprotiv dolazi do masovnog naseljavanja Vlaha. Ako se zapitamo kako se najbolje neka zemlja (u ovom slučaju austrijske zemlje) brani od neprijatelja koji se približava njezinim granicama, onda je jasno da je najbolja obrana ona koja se organizira na tuđem teritoriju u ovom slučaju hrvatskom. Prema tome, iako je istina da je malen dio feudalne Hrvatske branjen Vojnom krajinom, mnogo je važnija istina da je to činjeno zbog interesa drugih, a ne same Hrvatske, te da su ti drugi naselili Vlahe u Vojnu krajinu, jer su oni, a ne Hrvatski sabor ondje imali vlast, a Vlasi su iz povijesnih razloga bili jedini europski plaćenici koji su se zadovoljavali zemljom kao dijelom plaće te udjelom u ratnom plijenu umjesto plaće i slobodom da "četuju" kako u Bosni, tako i u Vojnoj krajini.²⁶

"Već 1533. ističe jedan izvještaj, da su oni vojnički sposoban narod koji se može upotrebljavati i na drugim mjestima, a ne samo protiv Turaka. Vlaške vojvode pišu 1538. Ferdinandu da velik broj njih nije ništa naučio, nego samo da ide u rat i da od toga živi. Osim ratovanja im je glavno zanimanje stočarstvo. Sredinom XVI. st. piše general Ivan Lenković da je Žumberčanima prirođeno da nigdje dugo ne ostaju na jednom mjestu, nego da se zajedno sa svojom stokom sele s jedne divlje planine na drugu i pljačkaju i ubijaju Turke i kršćane. Od toga da se uzdržavaju, a ne od pluga i motike."

Dakle, austrijski časnici su očekivali da će se plaćenici sami uzdržavati.

Parafrazirajući Margetića, mogli bismo reći: "Pitanje (što je važnija istina) nije sporedno, jer o odgovoru ovisi pitanje kad se Vojna krajina stvarno integrirala s Hrvatskom: 1881. ili više od 100 godina kasnije."

Ako se kao primjer teškoća integracije uzmu sadašnje teškoće integracije bivše NjDR u Saveznu Republiku Njemačku, gdje je drugačije društveno uređenje vladalo manje od pola stoljeća, onda je jasno da integracija Vojne krajine nije mogla završiti 1881., već je "minorni", jedva spominjani problem Vlaha koji je zapravo značio suprotnosti između i hrvatskih kmetova i hrvatskih feudalaca te krajišnika općenito, a pravoslavnih Vlaha napose, jer su oni poslije priključenja Krajine Hrvatskoj ostali jedini prepoznatljivi kao etnik koji se bori za Krajinu bez Krajine, jer se ne snalazi u postfeu-

²⁵ Kao (19), 196.

²⁶ Branislav Đurđev; Bogo, Grafenauer; Jorjo Tadić (ur.). Enciklopedija naroda Jugoslavije, II, Školska knjiga, Zagreb 1959., 410-411.

dalnom hrvatskom društvu koje mu više ne priznaje nikakve povlastice, onda postaje jasno da hrvatska historiografija mora još mnogo toga reći o Vojnoj krajini.

Konačno treći primjer odnosi se na hrvatski Ilirski pokret, hrvatski preporod i hrvatski književni jezik.

Iako hrvatska historiografija navodi južnoslavenske ideje Ilirskog pokreta, ona ipak mnogo više ističe hrvatski karakter tog pokreta, jer je on nikao u Hrvatskoj, i jedino je u Hrvatskoj ostavio trajne posljedice. Jedna od tih trajnih posljedica jest i narodni jezik koji je uveden umjesto latinskoga 1848. godine.

Taj narodni jezik jest novoštokavsko narječje i ijekavski govor. Većina obrazloženja koja daje hrvatska historiografija svodi se na to da je već u prvoj polovici 19. stoljeća većina Hrvata govorila štokavskim narječjem (Slavonija i Dalmacija), a da je ijekavski govor izabran zbog toga što je tim govorom pisana dubrovačka književnost.

Ako samo malo razmotrimo stvarne činjenice, onda vidimo da dubrovački ijekavski govor nikada nije postao hrvatskim književnim jezikom, već je čak i Dalmacija u kojoj je Ante Kuzmanić dosljedno pružao otpor ijekavici, zalažući se za ikavicu, kasnije primila ijekavicu iz Zagreba odnosno sjeverne Hrvatske.²⁷

Ako uzmemo u obzir da su se Hrvati samostalno opredijelili za ijekavicu, iako je to značilo da je velika većina Hrvata taj govor morala i još danas mora učiti u školi, ostaje zaista nejasno kako se ijekavica u pismu održala u Hrvatskoj do danas, iako je ona u govoru Hrvata jezikom²⁸ u kojoj se "ije" izgovara kao jedan slog pri čemu ostaje nejasno treba li zadržati odvojen izgovor "I" i "j" u "lijep", "mlijeko" ili treba "I" jotovati (na radiju i televiziji već se mnogo čuje jotovani "I"), a razlika između "č" i "ć" te "dž" i "đ" se također sve više gubi. To znači da hrvatski pravopis postaje sve više historijski, kao što je to slučaj u mnogim drugim jezicima, pa pravilno pisanje postaje naknadni rutinski posao lektora i korektora koji znaju kad se što piše, iako ni sami tako ne izgovaraju.

Inače ovakve, naoko teško objašnjive pojave, danas se često pokušavaju objasniti teorijom kompleksnih nelinearnih sustava, popularnije nazvanom teorijom kaosa, pa ima primjera da se ta teorija počela primjenjivati i u historiografiji.²⁹ Jedna od osnovnih postavki te teorije jest da kratkotrajne promjene u sustavu mogu biti slučajne (odabiranje ijekavice), ali da dugoročno ostaju određene (ijekavica se održala).

Historiografiji je istinito prikazivanje događaja iz prošlosti otežano i još nekim čimbenicima kao što je vremenska zabrana korištenja najnovijeg arhivskog gradiva, inzistiranje na vremenskoj distanciji radi zaštite privatnosti živih sudionika tih događaja i, konačno, zakonitom pojavom da se o događajima, u kojima je klica društvenih promjena, ne piše tako dugo dok se promjene dovoljno ne razviju.

²⁷ Zlatko Vince. Putovima hrvatskoga književnog jezika. SNL, Zagreb 1978. 513.

²⁸ Stjepan Babić; Božidar, Finka; Milan, Moгуš. Hrvatski pravopis, Školska knjiga, Zagreb, 1994. ISBN 953-0-40005-5. Na str. 51. autori pišu: "Današnji je hrvatski književni jezik utemeljen na ječavskom govoru i na njemu je izgradio svoj sustav vrijednosti pa bi za Hrvate bilo velikih teškoća i šteta kad bi mijenjali svoj tip književnog jezika. Valja to reći stoga što ima Hrvata koji pomišljaju da bi u sadašnjim prilikama valjalo prijeći na ikavicu. Tek u izrazito promijenjenim prilikama trebalo bi ozbiljno procijeniti dobitak i gubitak."

²⁹ Abraham, 1989: Ralph H. Abraham, Chaos, Gaia, Eros, San Francisco: Harper, 1989. World cultural history divided into epochs according to chaos theory.

9. FUTUROLOGIJA

Za razliku od historiografije, koja ne može eksperimentirati događajima u prošlosti, pa se nijedno historiografsko stajalište ne može do kraja provjeriti, futurologija je podložna provjeri, jer ona pokušava događaje proricati. Proricanje budućnosti može imati sustavnu osnovu ako se odnosi na pojave u društvu koje imaju masovni karakter kao što su ekonomske promjene (ekonometrija), rezultati izbora i sl. pa se mogu statistički obraditi i formirati stohastički modeli. Teorija kaosa nagoviješta da može objasniti i pojedinačne događaje kao kratkotrajne slučajne događaje u okviru dugoročnih trendova.³⁰ Sve drugo ima karakter vizionarstva, intuicije ili se spušta u područja iracionalnoga. Prema tome, osnovni problem odnosa prema futurologiji je u tome da ne znamo koliko joj možemo vjerovati i kojem futurologu možemo vjerovati. Jer, ako je neki futurolog nešto točno predvidio, ne znači da smo upravo njemu trebali vjerovati u času kad je predviđanje izrečeno. Da bi se nekom futurologu moglo vjerovati, morali bi postojati dokazi da je pogađao u znatno većem postotku slučajeva nego što bi to odgovaralo čistoj slučajnosti.

U suvremenim uvjetima sve zemlje imaju stručne institucije za strategijske analize koje na osnovi podataka, što su historiografima nedostupni, daju svoje prognoze budućih događaja. Ni o tome se široka javnost ne može izjasniti, jer se uspjeh ili neuspjeh prognoza u pravilu ne objavljuje, osim kad vijesti o tome "procure" pa je objave novinari.

CIA (Central Information Agency) katkad pušta da takve prognoze dođu do javnosti. Jedna takva prognoza bila je objavljena u rujnu 1990. i prema njoj je u Jugoslaviji u roku od idućih 18 mjeseci trebalo doći do "građanskog" rata. Prema svjedočenju Warrena Zimmermanna, u veleposlanstvu SAD-a u Beogradu, takvo mišljenje vladalo je već 1989.

Poznato je da se prognoza uglavnom obistinila, ali se može postaviti pitanje nisu li SAD svjesno ili nesvjesno utjecale na to da se ona obistini (javna izjava Jamesa Bakera da SAD neće intervenirati ako u Jugoslaviji dođe do sukoba).³¹

Prognozu o ratu u Jugoslaviji dao je mnogo ranije i Charles Taylor u svojoj knjizi: "Treći svjetski rat". On je zaista pogodio da će doći do rata u Jugoslaviji, ali se prognoza o Trećem svjetskom ratu nije obistinila.³²

10. KLIOMETRIJA

Mirjana Gross u svojoj knjizi: Suvremena historiografija³³ navodi interesantan smjer u historiografiji koji se naziva kliometrijom. Kliometrija bi po svom nazivu trebala predstavljati usustavljenu historiografiju, ali ona trpi od bitnog nedostatka, jer svoje "eksperimente", "mjerjenja" i pretpostavke stavlja u prošlost. Ne postoji nikakav

³⁰ George Soros. The Capitalist Threat. Objavljeno u: The Atlantic Monthly, Feb. Soros tvrdi da je razvio teoriju povijesti koju je, bez obzira na to da li ona stoji ili ne, uspješno iskoristio na financijskom tržištu.

³¹ Warren Zimmermann. Origins of a Catastrophe. Times Books, New York 1996. ISBN 0812963997.

³² Charles R. Taylor, World War III and the destiny of America. Nashville. : Sceptre Books, c1979. ISBN 084075681X

³³ Mirjana Gross. Suvremena historiografija. Novi Liber, Zagreb 1996. ISBN 953-60405-05-2, str. 311-313.

način da se dokaže bilo kakva pretpostavka o drugačijem tijeku prošlosti da se određena pretpostavka, koja je trebala utjecati na taj tijek, ostvarila, ali se mogu dokazivati pretpostavke što se odnose na budućnost tako da se pričuška i vidi hoće li se pretpostavke potvrditi. Kliometrija bi mogla postati vjerodostojna samo ako bi udružila historiografiju i futurologiju i u tako integriranu disciplinu uvela stohastičko modeliranje, kakvo npr. postoji u meteorologiji, ekonometriji i sl. No i u slučaju da načini dobre stohastičke modele kliometrija bi morala raspolagati velikom količinom podataka ne samo iz dalje već i iz neposredne prošlosti, dakle upravo onima kojima sada ne raspolaže. Ako je npr. meteorologija sve uspješnija u svojim prognozama, onda je to stoga što raspolaže golemim količinama meteoroloških podataka iz čitava svijeta i u vremenskom kontinuitetu. Pokušajmo zamisliti kako bi izgledale meteorološke prognoze kad bi smjele koristiti samo podatke, recimo, starije od 30 dana!

Kad bi ove pretpostavke bile ispunjene, kliometrija bi mogla provjeravati svoje rezultate upravo na futurologiji. Ako bi rezultati njezinih prognoza bili dovoljno uvjerljivi, tek onda bi se moglo raspravljati i o događajima iz bliže prošlosti odnosno iznositi razne pretpostavke o tome što bi bilo da je bilo drugačije, ali bi se tada moglo dokazivati samo ono što bi dovelo do istih događaja, dakle alternativni događaji koji bi rezultirali istim, a ne drugačijim posljedicama.³⁴

11. KLIOMETRIJA I ARHIVISTIKA

Već je spomenuto da arhivistika izabire gradivo za čuvanje u arhivima prema kriterijima dokazne i informativne vrijednosti. Ako malo pobliže razmotrimo kriterij informativne vrijednosti, postaje jasno da će izbor postići pun pogodak ako pogode informacijske potrebe neke od budućih generacija. Iako se to na prvi pogled čini nemogućom zadaćom, razmatranja o kliometriji kao integriranoj historiografiji i futurologiji utemeljenoj na stohastičkom modeliranju, pokazuju da to postaje mogućom zadaćom, ako umjesto sigurnog pogađanja prihvatimo, kao dovoljno, vjerojatno pogađanje.

Da bi pristup vjerojatnog pogađanja postao jasniji, moramo nešto reći o samim informacijama. Informacija je pribavljanje podatka ili podataka koji nas iz stanja veće neizvjesnosti dovodi u stanje manje neizvjesnosti ili čak sigurnosti. Statistika sa svojom teorijom uzoraka pruža mogućnosti da se određena informacija procijeni iz razmatranja manjeg broja podataka iz nekog skupa, tako da se iz skupa izdvoje podaci slučajnim redom. Dakle, ako bismo se u izboru arhivskog gradiva koristili uzorkovanjem, postigli bismo da izabrano gradivo prenese gotovo sve potrebne (agregirane) informacije budućim istraživačima, bez obzira na to kako će oni formulirati svoje istraživačke zadaće.

U arhivistici se uzorkovanje rijetko koristi, pa to upravo i dovodi do toga da budućim istraživačima mogu nedostajati upravo oni dokumenti koje su vrednovatelji u ranijem periodu, vođeni drugačijim kriterijima vrijednosti izlučili i uništili. Na sreću i tu pomaže suvremena tehnologija osobito tehnologija kopiranja (recimo pravljenje fotoko-

³⁴ Nora Beloff. WAR NOT THE ONLY SOLUTION. The Daily Telegraph, Thursday, December 28, 1995, Letter to the Editor, objavljeno na adresi: <http://suc.suc.org/čkosta/tar/autori/beloff.nora/war.not.only.solution.html> Autorica pokušava dokazati da bi se dogodilo ono što se nije dogodilo.

pija dokumenata) i snimanja (recimo snimanja radio i televizijskih emisija na magnetoskop) proširene među širokim slojevima pučanstva, tako da ostaje vjerojatnost da će se i sadržaji škartiranih dokumenata pronaći na takvim kopijama.

12. ZAKLJUČAK

Informacijska tehnologija silno povećava mogućnosti pristupa i korištenja podataka, informacija i dokumenata iz cijelog svijeta pod uvjetom da su zapisani na način koji omogućava čitanje, poluautomatsko (interaktivno) pretraživanje i prijenos računalnim mrežama. Ona nije sama po sebi zamjena za arhivsko gradivo, ali ona tako snažno utječe na arhivistiku da arhivistika mora mijenjati neke svoja duboko uvriježena stajališta kao što je stajalište o dokumentu i čuvanju dokumenata. "Elektronički dokument" nije dokument u tradicionalnom smislu, jer ne postoji integracija sadržaja informacije i nositelja informacije. Umjesto toga postoji postupak stvaranja slike dokumenta koji se pokreće na uređaju informacijske tehnologije biranjem programa koji obavlja postupak i podataka iz kojih postupak automatski stvara sliku dokumenta ili sam dokument u klasičnom smislu tiskanjem na papir kao nositelj. Iako se čini nevažnim detaljem, ipak je to bitna razlika, jer dok klasični dokument postoji kao činjenica odnosno kad je jednom načinjen, on se kao činjenica ostvaruje, svako čitanje elektroničkog dokumenta se ostvaruje kao postupak pretvaranja i slaganja iz elektroničkih podataka. Jasno je samo po sebi da postoji vjerojatnost da nastupi stanje odstupanja od pravila postupka, da se, dakle, zbog kvara na aparaturi ili pogrešci u programu postupak ne ostvari.

Osim toga uvijek postoji mogućnost namjernog utjecaja na postupak kojim će se stvoreni dokument promijeniti, odnosno falsificirati tako da izgleda potpuno autentičan. Stoga informacijska tehnologija mora i ona to stvarno čini, razviti posebne metode osiguravanja autentičnosti dokumenta na osnovi jamstva da nije došlo do odstupanja u postupku izrade dokumenta.

Sve to dovodi u pitanje i poznatu izreku "Verba volant, scripta manent", jer suvremena "scripta" u informacijskoj tehnologiji sve više postaju "verba" u smislu da elektronički zapisi traju onoliko koliko je to potrebno za posao, a ne koliko je to potrebno za buduće generacije. U stanovitom smislu informacijska tehnologija, nudeći povezanost na svjetskoj razini, tj. globalno selo, to selo umjesto u gradsku kulturu pismenosti koja se oslanja na "scripta", dovodi u "nešto između" što se oslanja na zapise kratka trajanja ili "verba prolongata".

Informacijska tehnologija smanjuje, dakle, sigurnost o autentičnosti dokumenata, a njezini korisnici su u osnovi zainteresirani znatno više za pravodobne nego za sigurne informacije, a najmanje su zainteresirani za njihovo trajno pohranjivanje, što se pokušava korigirati državnom prinudom u sustavu postkustodijalizma kao zamjena za državnu brigu za osiguranje trajnih nositelja. Informacijska tehnologija prisiljava arhivistiku da uoči promjenu odnosa države prema sebi, te da zajedno s historiografijom pokuša pronaći i druge zainteresirane za arhiviranje autentičnih informacija, a ne više dokumenata.³⁵

³⁵ Australian Archives Council - objavljeno na adresi: http://www.aa.gov.au/AA_WWW/AA_Publications/Handbook/Policy.HTM#CR

Istovremeno historiografiji informacijska tehnologija pruža veće mogućnosti da koristi informacije u vremenskom kontinuumu iz čitavog svijeta koji joj služi kao jedan "virtualni" arhiv, te da se pretvori u sustavnu znanost koja će moći ne samo tumačiti prošlost već i, znatno vjerodostojnije od sadašnje futurologije, predviđati budućnost. Cijena za to bit će, a već i jest, znatno smanjenje privatnosti, što je inače karakteristika sela pa i globalnog sela.³⁶

Summary

INFORMATION TECHNOLOGY, ARCHIVAL SCIENCE AND HISTORIOGRAPHY

Miroslav Kržak

The fast pace of development of the Information Technology strongly influences almost everything in human and societal activities. It can be seen by everybody whether or not he or she accepts the influence voluntarily.

The archival sciences and historiography have seemingly longtime been escaping it, but now the time has come to make the delay up.

The archival science due to the short longevity of document media, and even more, due to constant change of the reading/writing technology and systems consisting of ever changing hardware and software which cannot possibly be followed up by archival personnel, has given rise to a new concept of "noncustodialism", "postcustodialism" or distributed custody for archival electronic records, which stay permanently in the custody of creators, instead of being moved to archives.

Historiography, itself, due to the world and informational globalization is getting a chance to merge with futurology giving the latter a solid systemic fundamentals, which mostly stem from stochastic programming and application of the chaos theory.

The author also cites some examples from Croatian national history, which are poorly elaborated so far (The Croatian and Slavonian Military Frontier, Vlachs and the choice and survival of the "iekavian" aspect of the "štokavian" dialect in Croatia, although only a very small minority of Croats are native speakers of it.)

³⁶ Marshall McLuhan. *Understanding Media: The Extensions of Man*. MIT 1994 ISBN 0262631598. Smanjenje privatnosti vidi se npr. i iz "People Findera" što ih imaju gotovo svi pretražnici na Internetu s pomoću kojih se mogu pronalaziti adrese svih ljudi na svijetu koji imaju telefon ili adresu elektroničke pošte.

J U B I L A R N I
H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

posvećen je

prof. dr. Jaroslavu ŠIDAKU,

*njegovu osnivaču i glavnom uredniku
(1948 – 1985)*

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS
Ivan KAMPUŠ
Ivica PRLENDER
Tomislav RAUKAR
Petar STRČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu
Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ul. Ivana Lučića 3

Cijena ovog broja iznosi 200 kuna

Izdanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Mišljenjem Ministarstva kulture Republike Hrvatske br. 532-03-1/7-94-01 i 5320317-96-01
od 18. XI. 1994. i 1. III. 1996. časopis je oslobođen plaćanja poreza na promet.

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Garićgradska 6 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, prosinac 1997.